

AHMED VEFİK PAŞA'NIN LEHCE-İ OSMÂNÎ ADLI SÖZLÜĞÜNDE /è/ ÜNLÜSÜ

Tuğba MERAL TÜRKMENOĞLU*

Özet

Genel Türkçede dokuzuncu ünlü olarak kapalı /e/'nin varlığı, Runik harfli Türkçe metinlerin okunuşu sırasında tartışılmaya başlanmıştır. Yenisey Yazıtlarında /è/ için özel bir işaret kullanıldığı kanıtlanmışken Arap harfli Türkçe metinlerde ise bu ünlünün izini sürmek oldukça zordur. Söz konusu metinlerde /è/ ünlüsü için çeşitli harfler ve hareketler kullanılmış; bu durum araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. XIX. yüzyılın diplomat ve aydınlarından Ahmed Vefik Paşa; Türkçeden Türkçeye ilk sözlük olan *Lehce-i Osmânî*'nin ilk baskısını 1876 yılında, ikincisini ise 1888/1889 yılında yayımlamıştır. Sözcüklerin imlâ ve telaffuzlarına oldukça önem veren Ahmed Vefik Paşa, söz konusu eserinin iki baskısında da /è/ye birer bölüm ayırarak yer vermiştir. Ayrıca ikinci baskısının ön sözünde /è/ hakkında çeşitli bilgiler de veren Ahmed Vefik Paşa, bu ünlü ses için özel bir işaretin belirlenmesi gerektiğini söylemiştir. Bu çalışmada öncelikle Ahmed Vefik Paşa ve *Lehce-i Osmânî* tanıtılmış; /è/ konusunda tarihsel bir değerlendirmenin ardından ise *Lehce-i Osmânî*'de /è/'nin çeşitli görünümleri incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler:

Ahmed Vefik Paşa, Kapalı /e/, *Lehce-i Osmânî*, Osmanlı Türkçesi, Sözlük.

Abstract

The existence of closed /e/ as the ninth vowel in general Turkish started to be discussed during the reading of the Runic alphabet Turkish texts. In Yenisey Inscriptions, it is proved that a special sign is used for /è/, but in Arabic alphabet Turkish texts it is very difficult to trace this vowel. Various letters and vowel points were used for the /è/ vowel in the mentioned texts; this situation has been interpreted differently by the researchers. Ahmed Vefik Pasha is one of the diplomats and intellectuals of the 19th century. He published the first edition of *Lehce-i Osmani*, the first dictionary from Turkish to Turkish, in 1876, and the second one in 1888/1889. Ahmed Vefik Pasha, who gives great importance to the spelling and pronunciation of the words, has given a place to /è/ in two prints of his work. In addition, Ahmed Vefik Pasha, who also gave various information about /è/ in the preface of the second edition, said that a special character had to be specified for this vowel. In this study, Ahmed Vefik Pasha and *Lehce-i Osmani* were introduced at first; following a historical evaluation of /è/ and various aspects of /è/ in *Lehce-i Osmani* were investigated.

Key Words

Ahmed Vefik Pasha, Closed /e/, *Lehce-i Osmani*, Ottoman Turkish, Dictionary.

Giriş

Türkçenin tarihsel dönemlerine ait metinlerde bazı sözcüklerde bulunan /e/ ünlüsünün kimi zaman /e/ kimi zamansa /i/ ve /ı/ seslerini karşılayan harflerle yazıldığı görülmektedir. Bu imlâ karmaşası birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Araştırmacıların bir kısmı bu tür kararsız yazımları müstensih hatası olarak değerlendirirken kimileri /e/ > /i/ veya /i/ > /e/ ses değişiminin bir ara evresi olarak yorumlamış; kimileri ise /e/ ile /i/ arasında dokuzuncu bir ünlünün varlığının işareti olarak değerlendirmiştir. XIX. yüzyıla ait bir sözlük olan *Lehce-i Osmânî*'de ünlülerin sayısı dokuz olarak kabul edilmiş ve sözlüğün iki baskısında da /è/ ünlüsü için birer bölüm ayrılmıştır. Bu çalışmanın birinci bölümünde Ahmed Vefik Paşa ve en önemli eseri olarak görülen *Lehce-i Osmânî* hakkında genel bilgilerin ardından ikinci bölümünde sırasıyla Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerine ait yazılı metinlerde /è/ ünlüsünün görünümleri çeşitli araştırmacıların tanıklığıyla aktarılmış ve özetlenmiştir. Üçüncü bölümde ise *Lehce-i Osmânî* adlı sözlüğün Hicri 1293 – Miladi 1876 tarihli birinci baskısının iki cildi ve Hicri 1306 – Miladi 1888/1889 tarihli ikinci baskısının yalnızca ilk cildi /è/ ünlüsü açısından incelenmiş; elde edilen bulgular “Değerlendirme” bölümünde irdelenmiştir.

* Hacettepe Üniversitesi, tugbameral@hacettepe.edu.tr

1. Ahmed Vefik Paşa ve Lehce-i Osmânî

Ahmed Vefik Paşa (1818? - 1891), XIX. yüzyılın önemli kişiliklerinden biridir. Yaklaşık 45 yıl süren memuriyet hayatı boyunca valilik, büyükelçilik, bakanlık, meclis başkanlığı ve sadrazamlık (kendi deyimıyla “başvekillik”) gibi önemli görevlerde bulunmuş; devlet görevlerinin yanı sıra bilimsel ve kültürel çalışmalara da önem vermiştir. 16 dil bildiği söylenen (Korkmaz, 1987, s.79) Ahmed Vefik Paşa, 15.000 cilt kitaptan oluşan İstanbul'un en büyük kütüphanesini oluşturmuş (Akün, 1989, s.150); 1851 yılında kurulan *Encümen-i Dâniş* adlı bilim kuruluna üye seçilmiş; Bursa valiliği sırasında kendi çabalarıyla *Bursa Tiyatrosunu* kurmuş (Tansel, 1964, s.131); Batı dillerine ait tiyatro eserlerinin çevirilerini ve uyarlamalarını da hazırlayarak Tanzimat yıllarında tiyatro türünün şekillenmesi ve gelişmesi yolunda önemli katkılar sağlamıştır (Çeri, 1997, s.257).

Ahmed Vefik Paşa, edebiyatımızda *Moliere*'den yaptığı çeviri ve uyarlama tiyatro eserleri ile tanınmış olsa da aslında dönemine göre büyük öneme sahip bilimsel nitelikteki eserlere de imza atmıştır. Edebiyat dışında özellikle tarih ve dil konularıyla da ilgilenen Ahmed Vefik, *Dârülfünûn*'da verdiği tarih felsefesi derslerinin özetini *Hikmet-i Tarih* başlığıyla kitaplaştırmış; İstanbul okullarında okutulan ilk Osmanlı tarihi ders kitabı olan *Târih-i Osmânî / Fezleke-i Târih-i Osmânî*'yi yazarak ülkemizde tarih yazıcılığına nesnel bir bakış açısı kazandırmıştır. Ayrıca Ahmed Vefik, Orta Asya tarihini anlatan *Şecere-i Türki* adlı eseri Çağatay Türkçesinden aktararak millî tarihimizin Osmanlı Türklüğünün bilgisine uzak kalmış bir sahasını tanıtmak istemiştir (Akün, 1989, s.151).

Ahmed Vefik Paşa'nın tarih konulu çalışmalarına hâkim olan millî görüş, Türk dili alanındaki çalışmalarında da tespit edilmektedir. *Atalar Sözü - Türki Durûb-ı Emsâl* adlı eserinde atasözlerini ve deyimleri derleyen Ahmed Vefik'in 1871 yılında ortaya koyduğu bu çalışmasında ağırlıklı olarak halk ağzındaki söyleyişlere yer verilmiştir. O dönemde Bursa ihtiyarlarından derleme yapan (Akün, 1989, s.152) Ahmed Vefik, bu eseri ile *Şinasi*'nin savunucusu olduğu Türkçecilik, dilde sadeleşme ve halk diline dönme düşüncelerini desteklediğini göstermiştir. Yine bu tür düşüncelerin etkisi ile Ahmed Vefik, Türkçenin diğer dillerden alınan sözcüklerin arasında yok olacağı konusunda endişelenmiş ve *Lehce-i Osmânî* adlı sözlüğünü kaleme almıştır.

Anadolu'da Türk dilinin yazılı bir edebiyat dili olarak meydana çıkmasından XIX. yüzyıla kadar geçen yaklaşık altı asırlık süre içerisinde birçok sözlük kaleme alınmıştır. Bu eserlerin hemen hepsinde Arapça, Farsça sözcükler esas alınmış; bunların karşılıkları ve açıklamaları Türkçe sözcüklerle verilmiştir. Amaçları Arapça ve Farsçayı öğretmektir. Bir kısmı da bu iki dilde yazılmış sözlüklerin çevirisidir (Gözütok, 1997, s.29). Türk sözlükçülüğü özellikle Tanzimat sonrasında gelişmeye başlamış ve Osmanlı dilinin söz varlığını içeren bir sözlüğün yapılması gerektiği ilk kez bu dönemde dillendirilmiştir (Yavuzarslan, 2004, s.188). Mehmed Esad Efendi ise madde başları Türkçe olan ilk sözlüğü yani *Lehçetü'l-Lügât*'i bu dönemin öncesinde, 1725-1732 yılları arasında tamamlayıp Sultan I. Mahmud'a sunmuştur (Yavuzarslan, 2009, s.15). Eser, Türkçe sözcükleri esas alarak dönemine göre bir yenilik getirmiş olsa da tanım ve açıklamaları Arapça ve Farsça olduğu için tamamen Türkçe bir sözlük olarak kabul edilmemektedir (Gözütok, 1997, s.29). Hem madde başlarının hem de açıklamaların Türkçe hazırlandığı ilk sözlük, Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmânî*'sidir.

Toplamda iki baskısı yapılan *Lehce-i Osmânî*, Ahmed Vefik Paşa'nın en önemli eseridir (Akün, 1989, s.152). Sözlüğün ilk baskısı 1876 yılında iki cilt biçiminde hazırlanmış olup ikinci cilt, birinci cildin devamı niteliğindedir ve 1297 sayfadan ibarettir. Ahmed Vefik Paşa, bu baskının ön sözünde eserini kaleme alma sebebini dile getirmiş ve sözlüğün yazım tekniği hakkında da bilgiler vermiştir (Ahmed Vefik Paşa, 1293, s. V). Osmanlı dilinde kullanılan Türkçe asıllı sözcükler ile Batı dillerinden veya Arapça ve Farsçadan geçip biçimce ve/veya anlamca farklılaşarak Türkçeleşen sözcükler, bu baskının söz varlığını oluşturmaktadır. Eserdeki sözcükler, Osmanlı Türkçesindeki harflerin sırasına göre düzenlenmiş; sözcüğün ilk harfi *bâb*, ikincisi ise *fasl* olarak adlandırılmıştır. Ünlüler dokuz, ünsüz harfler ise 31 olmak üzere toplamda 40 bâbdan oluşan bu baskıda, faslların genel anlamda düzensiz olduğu söylenebilir. Ahmed Vefik Paşa, eserindeki sözcüklerin okunuşlarını kolaylaştırmak amacıyla *kef* ve *vav* harflerinin çeşitleri için farklı işaretler kullanarak bu uygulamanın öncülerinden biri olmuştur (Levend, 2010, s.246).

Lehce-i Osmânî'nin ikinci baskısı Hicri 1306 – Miladi 1888/1889 tarihinde yapılmıştır ve teknik açıdan birinci baskıya göre daha iyi durumdadır. Toplamda 1462 sayfadan oluşan bu baskı, iki cilt şeklinde hazırlanmıştır. Birinci cildi, söz varlığı olarak ilk baskı ile örtüşmekle birlikte yine Türkçe ve Türkçeleşmiş sözcükleri içermektedir. 856 sayfadan oluşan bu ciltte sözcükler, birinci baskıda olduğu gibi Osmanlı Türkçesindeki harflerin sırasına göre düzenlenmiştir. Ancak bu baskıdaki bâb ve faslların düzeni, birinci baskıdan daha farklıdır. Tüm ünlüler bir bâb ve dokuz fasla¹, ünsüzler ise 31 bâbda incelenmiş; bâblar genel olarak *meftûha*, *mazmûme* ve *meksûre* olmak üzere üçer fasla ayrılmıştır. Ahmed Vefik Paşa, birinci baskıda olduğu gibi ikinci baskının birinci cildinde de /è/'yi dokuzuncu ünlü olarak saymış ve bu ses ile başlayan sözcükleri ayrı bir bâbda toplamıştır. Ayrıca birinci baskıdan farklı olarak ikinci baskının ön sözünde /è/ ünlüsünün Osmanlı Türkçesindeki görünümünden bahsetmiştir (Ahmed Vefik Paşa, 1306, s. V). Lehce-i Osmânî'nin ikinci baskısının ikinci cildi ise o dönemin Osmanlı Türkçesinde kullanılan, yalnızca Arapça ve Farsça sözcükleri içermekte ve bu açıdan Arapça-Farsçadan Türkçeye yazılmış ayrı bir sözlük olma niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla eserin söz konusu cildi bu çalışmanın inceleme alanının dışında tutulmuştur.

2. Türkçenin Tarihsel Dönemlerinde /è/ Ünlüsünün Görünümleri

Türkçenin tarihsel dönemlerinde dokuzuncu ünlü olarak /è/'nin varlığı pek çok araştırmacı tarafından tartışılmıştır. Yılmaz'ın (1991, s.151) verdiği bilgiye göre bu tartışmalar, henüz Runik harfli metinler okunurken başlamıştır: V. Thomsen, *Orhon Yazıtlarındaki beş, yer, yeti* 'yedi' gibi sözcüklerin ilk hecelerinde bulunan ünlülerin kimi zaman yazılıp kimi zaman da yazılmadığını görmüş; bu durumun /e/ ile /i/ arasında dokuzuncu bir ünlüyü gösteriyor olabileceğini belirtmiştir. W. Radloff ise bu iddiayı reddetmiştir. Daha sonra V. Thomsen, *Orhon Yazıtlarında* iki türlü yazılan köklerin *Yenisey Yazıtlarında* özel bir işaretle gösterildiğini tespit ederek /è/ iddiasını kanıtlamıştır. Gabain (2007, s.34) ise Eski Uygur ve Mani yazısında bazen /e/, bazen de /i/ ile temsil edilen bir kapalı ünlünün var olmasını gerektiğini belirtmiştir.

Eski Türkçede varlığı kabul edilen kapalı /e/ ünlüsünün tespiti, Türklerin Arap alfabesini kullanmaya başlaması ile zorlaşmıştır. Çünkü Arap alfabesinde ünlüler için kullanılan işaretler, Türkçedeki ünlülerin çokluğu karşısında yetersiz kalmıştır (Erdem, Gül, 2006, s.111). Bu sebeple Arap alfabesinin kullanıldığı Karahanlı Türkçesi metinlerinde görülen farklı imlâlar çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin: *Atabetü'l-Hakayık*'ın çeşitli nüshalarında *er, kel-, ne* gibi elli altı sözcüğün bazen /e/, bazen de /i/ ile yazıldığını tespit eden Arat (1951, s.119), bu durumun o dönemde gerçekleşen ses değişikliklerinin yazıya diline alınmaya başlanmış olması ile açıklanabileceğini ancak şimdilik müstensihlere atfedilmesinin daha doğru olduğunu ve eserde bulunan i/e sorununun /è/ ünlüsünün varlığı ile çözülemeyeceğini söylemiştir. Atalay (1986, s.98) ise *Divanü Lugati't-Türk*'ün nüshalarında hem üstün hem de esre ile harekelenen *irteş/erteş* 'kavga' (C. II, s. 14) gibi sözcüklerin çift harekeli ünlüsünü /è/ olarak kabul etmiştir. Sonuç olarak Eski Türkçenin çelişkili yazılan köklerinin, bu özelliklerini Karahanlı Türkçesinde de sürdürdükleri söylenebilir (Yılmaz, 1991, s.159).

Harezmi Türkçesine ait eserlerde /e/ ve /i/ yazılışlarının hiçbir kurala uymadan değiştiğini ve yalnızca *Nehcü'l-Ferâdis*'te /e/'nin hâkim olduğunu söyleyen Eckmann (2011, s.7), bu eserde *beş, beg* 'bey' gibi sözcüklerde bulunan üstünlü ı harfinin /e/ ve /i/'den farklı bir sesin karşılığı olarak kapalı /e/ ünlüsünü temsil ettiğini belirtmiştir. Eckmann ayrıca XIV. yüzyıl Farsçasında bulunan *mechûl ē* (uzun ve kapalı /e/) ile yazılan *hēç* 'hiç' gibi sözcüklerin Türkçeye geçtikten sonra da aynı şekilde işaret edilmesini ilgi çekici bulmuştur.

Kıpçak Türkçesine ait Gülistan Tercümesi üzerine bir çalışma hazırlayan Karamanlıoğlu (1989, s. XL); *kel-* eyleminin iki yerde *kildi* (20/8) ve *kildiler* (28/13) şeklinde yazılıp *keldi* ve *keldiler* olarak harekelenildiğini belirtmiştir. Bunun gibi birçok örnek verilebileceğini söyleyen Karamanlıoğlu (1989, s. XLI-XLII), bu karışıklığın bir geçiş dönemi özelliği olduğunu ve imlâ dikkatsizliğinden kaynaklandığını

¹ Ahmed Vefik Paşa, eserinin ikinci baskısının birinci cildinde ünlüleri ele aldığı başlıklara "bâb" veya "fasl" ifadelerini ekmediği için söz konusu başlıkların niteliği net değildir. Aynı baskının ön sözünde Ahmed Vefik Paşa (1306, s. V), /è/ ünlüsü hakkında birtakım bilgileri paylaşırken bu ünlü için ayrılan bölümün bir "fasl" olduğunu belirtmiştir. Bu ifadeden, söz konusu ciltte ünlüler için ayrılmış bölümlerin birer "fasl" olduğu sonucu çıkarılabilir. Dolayısıyla eserin ikinci baskısının birinci cildinde ünlüler bir bâb ve dokuz fasla ele alınmıştır.

savunmuştur. Ayrıca metindeki yazımların i/e meselesinde ve /è/ ünlüsünün varlığı konusunda açık bir sonuca varmayı zorlaştırdığını söylemiştir. Öte yandan Kocaoğlu (2003, s.268) ise aynı döneme ait Latin harfli bir eser olan *Codex Cumanicus*'ta kapalı e ünlüsünün net bir şekilde gösterildiğini iddia etmiştir. Söz konusu eserin /è/ konusunda bugüne kadar göz ardı edildiğini belirten Kocaoğlu (2003, s.270), eserde kapalı /e/ ve geniş /e/ ünlülerinin ayırt edilebilmesi için kapalı /e/ ünlüsünün Latince e harfiyle; geniş /e/ ünlüsünün ise Latince a harfiyle karşılanmasına özen gösterildiğini söylemiş; bu iddiasını metinden aldığı örneklerle kanıtlamıştır.

Çağatay Türkçesine ait metinlerde kök hecede *ı* yazılışı genelleştiği için bu işaretin gösterdiği sesin renginin tartışmalı olduğunu belirten Yılmaz (1991, s.161), bu metinlerin /è/ sorununa açıklık getiremeyeceğini söylemiştir. Kocaoğlu'nun (2003, s.266) tespitine göre Ali Şîr Nevâyî, 1499 yılında yazdığı *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de Arapça *ı* harfinin Çağatay Türkçesine ait metinlerde aslında üç ayrı ünlü sesi karşıladığını çok açık bir şekilde belirtmiştir. Nevâyî, بيز şeklindeki yazımın üç ayrı sözcüğe karşılık geldiğini; bunlardan ilkinin *bêz* 'salgı oluşturan organ', ikincisinin *biz* 'birinci çokluk zamiri' ve üçüncüsünün *bîz* 'bayrak, sancak' sözcüğü olduğunu söylemiştir. Kocaoğlu'ya (2003, s.267) göre bu üç ünlü ses; Türkçenin temel ünlü fonemleri olan /è/ ve /i/ ile Farsça /i/ uzun ünlü sesleridir ve Nevâyî'nin *bêz* ile *biz* sözcüklerinde bulunan /è/ ve /i/ ünlülerini ayırt edebilmesi çok önemlidir.

Kapalı /e/ ünlüsünün Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesindeki durumu oldukça karmaşıktır. Arap alfabesinin Türkçe için yetersiz ünlü düzeneği ve yerleşmemiş imlâ sistemi bu karmaşanın sebeplerindedir. Yazıda bu sesi gösteren herhangi bir işaretin bulunmaması, bu ünlünün varlığını tespit etmeyi güçleştiren en önemli sebeplerden biridir (Erdem, Gül, 2006, s.114). Yılmaz'a (1991, s.160) göre Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada kök hecede /e/ sesi için *ı* yazılışı yaygındır ve Türkologlar çoğunlukla, bugün Türkiye Türkçesinde /e/ ile söylenip Eski Anadolu Türkçesi ve Eski Osmanlıcada *ı* ile işaretlenmiş köklerde bir /è/ görme eğilimindedir. Erdem ve Gül'e (2006, s.114) göre ise Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde /è/ dört farklı şekilde; 1. esre ile, 2. esreli *ı* ile, 3. esre ve üstünün birlikte kullanılmasıyla, 4. esreli ve üstünlü *ı* ile gösterilmektedir. Araştırmacılar Zeynep Korkmaz, Faruk Kadri Timurtaş, Leyla Karahan, Muharrem Ergin ve Mustafa Argunşah; esreli ve esreli *ı*'li yazılışları /i/ okumayı tercih ederken Mecdut Mansuroğlu, Saadet Çağatay, Semih Tezcan ve Mustafa Canpolat bunları /è/ olarak okumuşlardır (Erdem, Gül, 2006, s.114-115). Duman (1999, s.71) ise ünlü harf ve hareketin birlikte kullanıldığı yazımları, /e/ > /i/ veya /i/ > /e/ değişiminin bir ara evresi olarak değerlendirmiş; bu tür yazımların "tarafsız bir é ile" gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Kapalı /e/ ünlüsünün günümüzdeki durumuna bakıldığında Azerbaycan Türkçesi gibi kimi Türk dillerinde /è/'nin sesbirim olarak korunurken diğerlerinde /i/ veya /e/ seslerine değiştiği görülür. Standart Türkiye Türkçesinde ise bu açıdan tutarlılık yoktur. Kapalı /e/ sesi bazı sözcüklerde /i/, bazılarında /e/ olmuştur (Demir, Yılmaz, 2014, s.13). Anadolu ağızlarının çoğunda ise kök hecedeki /è/; bazı sözcüklerde /i/ olmuş, bazılarında ise korunmuştur (Demir, Yılmaz, 2014, s.152).

Tablo 1: Kapalı /e/ Ünlüsünün Çeşitli Görünümleri²

Eski Türkçe /è/	Standart Türkiye Türkçesi	Ağızlar /è/	Ağızlar /i/
kéd-	giy-	gèy-	giy-
tè-	de-	dè-	di-
bèr-	ver-	vèr-	vir-
yèr	yer	yèr	yir

² Bu tablo oluşturulurken (Demir, Yılmaz, 2014, s.152)'deki tablodan faydalanılmıştır.

3. Lehce-i Osmânî’de /è/ Ünlüsünün Görünümleri

Lehce-i Osmânî adlı sözlükte /è/ ünlüsü; ön sözde ve bâbda olmak üzere iki şekilde görülmektedir. 1888/1889 tarihli ikinci baskının ön sözünde /è/ hakkında birtakım bilgiler paylaşan Ahmed Vefik Paşa, eserinin her iki baskısında bu ünlü için bir bâb veya fasl ayırmıştır³. Yazar, bazı sözcüklerde açık /e/ ünlüsüne göre daha farklı telaffuz edilen bir /e/ sesi olduğunu tespit etmiş ve bu ünlüyü “fetha-i murakkaka” yani “ince /e/” olarak adlandırmıştır. Bu ünlünün Türk dillerinde/lehçelerinde⁴ henüz tanınmadığı ve bu sebeple farklı biçimlerde yazıldığını söyleyen Ahmed Vefik, /è/ ünlüsünün diğer Türk lehçelerinde de var olduğunu ikinci baskının ön sözünden alınan şu sözlerle iddia etmiştir:

Elsîne-i Türkiyyede⁵ °an-âsl⁶ fetha-i murakkaka⁷ mefkûd olduğundan⁸ hâlâ fetha ile meselâ “el” ال, “er” ار, “erken” ارکن, “ergen” ارگن, “enmek” انمك, “benimsemek” بنمسه مك, “gelmemek” گلممك kelimeleri aslında èl “ایل”, èr “اير”, èrken “ايرکن”, èrgen “ايرگن”, ènmek “اينمك”, benimsemek “بنمسيمك” ve gelmemek “گلمامك” telaffuz olduğundan bunlar yâ-yı mechûle⁹ ile yazılan elif faslında ve fusûl-i sâ’irde¹⁰ iki şekilde zabt olundu¹¹ (1306, s. V).

Eğer üdebâ¹² ittifak birle fetha-i murakkakaya dahı bir °alâmet-i münâsebe¹³ vaz° ederlerse resm-i harfiñ artık eksiği kalmaz (1306, s. VI).

Ahmed Vefik Paşa, /è/ ünlüsünü içeren sözcüklerin imlâsı için yedi sözcüğü örnek olarak vermiştir. Bu sözcükler /è/ ünlüsünün görüldüğü yer açısından: 1. Kök hecesinde /è/ bulunan sözcükler, 2. Bileşimindeki eklerde /è/ bulunan sözcükler olmak üzere iki bölüme ayrılabilir.

Tablo 2: Kök Hecesinde /è/ Ünlüsü Bulunan Örnek Sözcükler

Eleştirilen Mevcut İmlâ	Yazarın Teklif Ettiği İmlâ	Günümüz Türkçesi
ال ‘el’	ایل ‘èl’	el ‘yabancı’ / il ‘halk’
ار ‘er’	اير ‘èr’	er ‘erken’
ارکن ‘erken’	ايرکن ‘èrken’	erken
ارگن ‘ergen’	ايرگن ‘èrgen’	ergen
انمك ‘enmek’	اينمك ‘ènmek’	in-

Tablo 3: Bileşimindeki Eklerde /è/ Ünlüsü Bulunan Örnek Sözcükler

Eleştirilen Mevcut İmlâ	Yazarın Teklif Ettiği İmlâ	Günümüz Türkçesi
مك بنمسه ‘benimsemek’	بنمسيمك ‘benimsemek’	benimse-
گلممك ‘gelmemek’	گلمامك ‘gelmemek’	gelme-

Kapalı /e/ ünlüsü ile başlayan sözcükler, Lehce-i Osmânî’nin ilk baskısının birinci cildinde 113. ve 117. sayfalar arasında yer alırken ikinci baskının birinci cildinde ise söz konusu sayfa aralığı 84 ve 88’dir.

³ Birinci baskıda yer alan /è/ bölümü bir “bâb” iken; ikinci baskıdaki ilgili bölüm ise bir “fasl”dır. Eserdeki bâblar, ana başlık niteliğinde iken fasllar ise alt başlık niteliği taşımaktadır.

⁴ Ahmed Vefik Paşa (1306, s. VI-VII), Lehce-i Osmânî’nin yine ikinci baskısının ön sözünde Türk dilinin yayılmış olan en eski kolunun Oğuz şubesi olduğunu; bu kolun zamanla farklı coğrafyalarda yayılarak farklı Türk dillerini/lehçelerini meydana getirdiğini söylemiş ve Türk dillerinin/lehçelerinin yayılma alanları hakkında bilgiler vermiştir. Osmanlı lehçesinin de diğer Türk dilleri/lehçeleri ile aynı kökenden geldiğini söyleyen Ahmed Vefik’in bu sözleri, onun Türk diline bütüncül bir bakış açısıyla yaklaştığını göstermektedir. Ayrıca Çağatay edebiyatına ait bazı eserlerin Osmanlı Türkçesine aktarımını gerçekleştiren Ahmed Vefik Paşa’nın Türk diline karşı bu tutumu, dönemdeki “Osmanlı” merkezli bakışa göre sıra dışıdır.

⁵ “Türk dillerinde/lehçelerinde”

⁶ “aslen”

⁷ “İnce /e/” veya “kapalı /e/”

⁸ “tanınmadığından”

⁹ “Meçhul ye” veya “/y/ ses değerinde olmayan ye harfi”

¹⁰ “diğer fasllarda”

¹¹ “her iki şekilde de yazıldı.”

¹² “aydınlar”

¹³ “uygun bir işaret”

Ahmed Vefik Paşa, iki baskıda da /è/ bölümü için “Elif maa Yâ-yi Mechûle” başlığını tercih etmiştir. Her iki baskının ilgili bölümlerinde bulunan madde başları¹⁴ ve iç maddeler incelenmiş; üç ayrı tablo (Tablo 4-6) oluşturulmuştur¹⁵.

Tablo 4: Lehce-i Osmânî'nin Her İki Baskısında da Madde Başı Olan /è/'li Sözcükler

Eski Yazılı Biçimi	Çeviri Yazılı Biçimi	Gramer Kategorisi ¹⁶	Türkiye Türkçesindeki Anlamı ¹⁷
ايتمك	étmek	<i>fm.</i>	et-
اديك	edik	<i>is.</i>	Çizmenin yumuşak bir çeşidi
ايرمك	êrmek	<i>fm.</i>	ulaş-
ايرمك	êrmek	<i>fl.</i>	olgunlaş-
ايل	èl	<i>is.</i>	il, halk
ايلبكلو	Èlbeyli	<i>is.</i>	Gürün'e bağlı bir kaza
ايلبصان	Èlbaşan	<i>is.</i>	Günümüzde Arnavutluk'ta bulunan Elbasan şehri
ايناي	Ènay	<i>is.</i>	O dönemin Saruhan'ında Eşme'ye bağlı bir kaza
اينمك	ênmek	<i>fl.</i>	in-
قونى انى	eni konu	<i>hâl.</i>	enikonu, iyiden iyiye
اينوس	Ènös	<i>is.</i>	Gelibolu sancağında bulunan İnöz kasabası
اينهان	ènhân/ènhên	<i>is.</i>	çok yemek yiyen, obur

Tablo 5: Lehce-i Osmânî'nin Her İki Baskısında da İç Madde Olan /è/'li Sözcükler

Eski Yazılı Biçimi	Çeviri Yazısı	Türkiye Türkçesindeki Anlamı
ايتدرمك	èttirmek	ettir-
ايدشمك	èdişmek	ediş-
ايدلمك	èdilmek	edil-
ايدنمك	èdinmek	edin-
گورمك ايدہ	ède görmek	edegör-
ايديويرمك	èdivèrmek	ediver-
ايردرمك	èrdirmek	erdir-, ulaştır-
ايرشمك	èrişmek	eriş-, ulaş-
ايرشدرمك	èriştirmek	eriştir-, ulaştır-
ارن	eren	ermiş, yetişmiş
ارنلر	erenler	bir seslenme çeşidi, nida
ارگن	ergen	ergen
ارگنلك	ergenlik	ergenlik
ايرگين	èrgin	olgun meyve
اير	èr	er, erken
ايركنجى	èrkenci	erkenci
ايرته	èrte	erte, yarın
مك له ايرته	èrtelemek	ertele-
اير	ır	ırak, uzak
اراقلق	ıraklık	uzaklık
ايراقلاشدرمق	ıraklaştırmak	uzaklaştır-

¹⁴ Lehce-i Osmânî'nin her iki baskısında da sözcüklerden hangisinin madde başı, hangisinin iç madde olduğu kesin olarak tespit edilememektedir. Bu çalışmada maddelerin niteliğine karar verilirken yazarın yalnızca genel eğilimleri dikkate alınmıştır.

¹⁵ Tablolarda bulunan sözcükler, eserde kullanılan alfabetik sıra değiştirilmeden yazılmıştır.

¹⁶ Ayrıca eserde kullanılan kısaltmalar da değiştirilmemiştir. Kısaltmaların anlamları şu şekildedir: *fm.* “fiil-i müteaddi: geçişli eylem”, *fl.*

“fiil-i lâzım: geçişsiz eylem”, *is.* “isim”. Eserde ayrıca “hâl.” biçiminde bir kısaltma mevcuttur ancak Ahmed Vefik Paşa bu kısaltmayı eserin giriş kısmında bulunan kısaltmalar listesine almamıştır.

¹⁷ Sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki anlamları, eserde verilen tanımlardan yola çıkılarak oluşturulmuştur.

ايراق لاشمق	ıraklaşmaq	ıraklaş-
ايريش	ériş	bir ip çeşidi
ايريم	érim	varılacak mesafe, erim
ايرن	éren	iren, alt dudak
ايرى	éri	iri
ايريجه	érice	irice
ايريلشمك	érileşmek	irileş-
ايريلك	érilik	irilik
ايريك	ériñ	irin, cerahat
عالم ايل	él ʔâlem	el âlem, yabancılar
ايلچی	élçi	elçi
خان ايل	Él han	bir Moğol aşireti
ايلتمك	életmek	ilet-
ايلديم	éldim	ildim, ileri
التي	elti	elti
اينمه	énme	inme, felç
ايني	éni	ini, küçük kardeş
اينيش	eniş	iniş
اينشته	enişte	enişte
اينيك	enik	enik
مك اينكله	eniklemek	enikle-
اينليدور	énlidir	öğlenin ikincisi

Tablo 6: Lehce-i Osmânî'nin Yalnızca İkinci Baskısında İç Madde Biçiminde Bulunan /é/'li Sözcükler

Eski Yazılı Biçimi	Çeviri Yazısı	Türkiye Türkçesindeki Anlamı
ايب	ép	ip
ايدنمه	édinme	edinme
ارطوغرل	ertuğrul	şahin
ايرگج	érgeç	bir çeşit fırıncı küreği
ايرجه	érce	erkence
ايروك	érik	ergin şey
ايندرمك	éndirmek	indir-
ايندريجي	éndirici	indirici
اينجه	énce	ince
ايويرمك	évirmek	evir-

4. Değerlendirme

Lehce-i Osmânî'nin /è/ ünlüsüne ait bâb ve fasıl başlıklarında kullanılan “Elif maa yâ-yi mechûle” ifadesi “Elif ve meçhul /e/” anlamına gelmekte ve Eckmann’ın “*mechûl ē* (uzun ve kapalı /e/)” ifadesini hatırlatmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Eckmann (2011, s.7), *Nehcü'l-Ferâdis*'teki bazı sözcüklerde bulunan “üstünlü ى” harfinin /è/ ünlüsü olduğunu söylemiş; *hēç* ‘hiç’ gibi Farsçadan alınan sözcüklerin de o dönemde aynı şekilde *mechûl /ē/* ile yazıldığını belirtmiştir. Ahmed Vefik Paşa ve Eckmann /è/ ünlüsü için aynı ifadeyi kullanmıştır. Ancak Eckmann’ın kastettiği aslında *üstünlü ye* işaretini iken Ahmed Vefik Paşa’nın ifadesi ise *elif + ye* işaretleridir.

Ahmed Vefik Paşa’ya göre **Tablo 2, 4-6**’da sıralanan sözcüklerin kök hecelerinde bulunan /e/ ünlüleri aslında /è/'dir ancak bu bilgi henüz yaygın olmadığı için söz konusu /è/ sesleri yalnızca *elif* harfiyle yazılmaktadır. Yazara göre bu sözcükler “*elif + ye*” harfleri kullanılarak yazılmalı; /è/ ünlüsünün telaffuzda hissedilen varlığı yazıda da ortaya konmalıdır. Yazarın önerdiği imlâ biçimi, Kocaoğlu’nun bu konu hakkındaki tespiti ile örtüşmektedir. Kocaoğlu’ya (2003, s.267) göre: Köktürk ve Eski Uygur

Türkçesi metinlerinde açık /e/ ünlüsü, /a/ ve geniş /e/ ünlülerini karşılayan harfler ile gösterilirken; Arap harfli Türkçe metinlerde ise sözcük başında *elif* veya ortada *hemze* ile gösterilmiş, bazen de hiç yazılmamıştır. Buna karşın kapalı /e/ ünlüsü genellikle Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi metinleri ile Arap harfli Türkçe metinlerde /ı/ ve /i/ ünlülerini karşılayan harflerle yazılmıştır. Arap harfli Türkçe metinlerde görülen bu imlâ, önceki dönemlerde farklı alfabeler ile yazılmış Türkçe metinlerdeki bir imlâ geleneğini sürdürmektedir. Bu yazım geleneğindeki amaç, Türkçedeki kapalı /e/ ve açık /e/ ünlü seslerinin ayırt edilebilmesidir. Ahmed Vefik Paşa'nın, kök hecesinde /e/ bulunduran sözcükler için önerdiği imlâ, Kocaoğlu'nun teorisini destekler niteliktedir.

Tablo 3'te yer alan *benimsemek* ve *gelmemek* sözcüklerinin bileşimindeki eklerinde /è/ ünlüsünün var olduğunun düşünülmesi ilginçtir. Özellikle -mA- olumsuzluk ekinde bulunan /è/ ünlüsünün gösterimi için *elif* harfinin kullanılması, Ahmed Vefik Paşa'nın /è/ için yalnızca *elif* + *ye* birleşimini önermediğini düşündürmektedir. Bu sözcükte olduğu gibi: **Tablo 4**'te *edik*, *eni konu* ve *ênhân/ênhen*; **Tablo 5**'te *eren*, *erenler*, *ergen*, *ergenlik*, *ır*, *ıraklık*, *ıraklaştırmak*, *ıraklaşmak*, *elti*, *eniş*, *enişte*, *enik* ve *eniklemek*; **Tablo 6**'da ise *ertugrul* sözcüğünde de /è/ sesi için *elif* harfi kullanılmıştır. Bu ifadeler, Ahmed Vefik Paşa'nın /è/ ünlüsünün imlâsı için *elif* harfinin de tek başına kullanılabileceğini düşünürse de *ır*, *ıraklık*, *ıraklaştırmak*, *ıraklaşmak* sözcüklerinde /è/ ünlüsü bir yana /e/ sesinin dahi bulunmaması bu düşüncüyü geçersiz kılmaktadır.

Tablo 2-6'daki sözcükler, Türkçenin tarihsel dönemlerinde /è/ bulunduran sözcükler üzerine yapılan çalışmalar ile karşılaştırıldığında bazılarının tarihsel dönemlerde de /è/'li olduğu görülmektedir. Örneğin: Yılmaz (1991, s.164)'ın, verdiği listede: *él* 'ülke, halk'; *ên-* 'inmek', *ér* 'erken' ve *élet-* 'iletmek' sözcüklerinin Ana Türkçe döneminde /è/'li olduğu söylenmiştir. Ayrıca Erdem ve Gül'ün (2006, s. 123-127) çalışmasının sonunda verilen indekste ise *élçi* 'elçi', *élti* 'elti', *éndir-* 'indirmek', *énik* 'enik', *éniş* 'iniş', *érce* 'erken', *érgen* 'ergen' ve *ét-* 'etmek' sözcüklerinin kök hecesinde /è/ ünlüsünün olduğu söylenmiştir. Bu veriler doğrultusunda: **Tablo 4**'te yer alan toplam 12 sözcükten 9'unun tarihi dönemlerde de /è/ ünlüsüne sahip olduğu düşünülürken; *edik*, *ênhân/ênhen* ve *eni konu* sözcükleri ise şüphelidir. **Tablo 5**'te yer alan iç madde sözcükler, yazar tarafından genellikle /è/'li olduğu düşünülen bir kökten türetilmiştir. Örneğin: *éttirmek*, *édışmek*, *édilmek*, *édinmek*, *éde görmek*, *édivermek* sözcükleri, kök hecesinde /è/ bulunan *ét-* eyleminden türetilmiştir. Dolayısıyla bu tabloda yer alan toplam 43 sözcükten 31'inin /è/ ünlüsüne sahip olduğu tespiti doğru iken; *éren* 'iren, alt dudak', *éri* 'iri', *érice* 'irice', *érileşmek* 'irileşmek', *érilik* 'irilik', *ériş* 'irin', *énlidir* sözcükleri şüpheli; *ır*, *ıraklık*, *ıraklaştırmak*, *ıraklaşmak* ise tartışmalıdır. **Tablo 6**'da yer alan 10 sözcükten 7'sinin /è/'li olduğu tespiti kabul edilebilir ancak *ép* 'ip', *érgeç* ve *énce* 'ince' sözcükleri şüpheli durumdadır.

Akün'ün (2003, s.128) tespitine göre Ahmed Vefik'in, söz konusu eserindeki Türkçe kökenli sözcükler mümkün olduğunca Doğu Türkçesindeki asılları ve eski şekilleriyle gösterilmiştir. "Kullandığı kaynakları zikretmeyen Ahmed Vefik Paşa'nın sözlüğü hazırlarken Doğu Türkçesiyle yazılmış eserlerden faydalandığı anlaşılmaktadır.¹⁸" diyen Akün'ün bu iddiası, eserde bulunan kapalı e ünlüsünün kaynağını tespit etmek için de kullanılabilir. Ahmed Vefik Paşa'nın Çağatay Türkçesi ile yakından ilgilendiği bilinmektedir¹⁹. Kocaoğlu'nun (2003, s.266) daha önce zikredilen tespitine göre ise Çağatay şairi ve dilcisi olan Ali Şîr Nevâyî, on beşinci yüzyılda yazdığı *Muhâkemetü'l-Lugateyn* adlı eserinde kapalı e ünlüsünün varlığını net bir şekilde ortaya koymuştur. Dolayısıyla Doğu Türkçesinin sözlüğünü yazmayı tasarlayacak kadar alana hâkim olan Ahmed Vefik Paşa'nın, /è/ ünlüsü hakkındaki önsezisini Çağatay dönemi eserlerinden yola çıkarak geliştirdiği düşünülebilir.

5. Sonuç

Lehce-i Osmânî'nin ikinci baskısının ön sözünde Ahmed Vefik Paşa /è/ ünlüsü hakkındaki düşüncelerini aktarmıştır. Yazar, bazı sözcüklerde açık /e/ ünlüsüne göre daha farklı telaffuz edilen bir /e/ sesi olduğunu tespit etmiş ve bu ünlüyü "fetha-i murakkaka" yani "ince /e/" olarak adlandırmıştır. Bu ünlünün Türk dillerinde/lehçelerinde henüz bilinmediği için imlâda /e/ sesine karşılık gelen fetha ile

¹⁸ Hatta Babinger'e göre Ahmed Vefik Paşa, Doğu Türkçesi sözlüğü için gerekli malzemeleri toplamış ancak böyle bir sözlüğü meydana getirmemiştir (Akün, 2003, s.128).

¹⁹ Yazarın tarih konusunda yaptığı çalışmalar aktarılırken Çağatay Türkçesine ait bir eser olan *Şecere-i Türki*'nin Osmanlı Türkçesine aktarımını gerçekleştirdiği belirtilmiştir.

gösterildiğini söyleyen Ahmed Vefik Paşa, dönemindeki aydınlar için özel bir işaret bulma teklifi sunmuştur. Yine aynı ön sözde Ahmed Vefik /è/ ünlüsünün söz konusu eserindeki gösterimlerini örneklemek için 7 sözcüğü, eleştirdiği ve tercih ettiği imlâlarıyla yazmıştır. Ancak yazarın eleştirdiği imlâların hangi eserlerde bulunduğu hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Örnek olarak verilen sözcükler, /è/ ünlüsünü bulundukları yer açısından incelendiğinde iki farklı tablo (**Tablo 2 ve 3**) ortaya çıkmıştır. **Tablo 2**'de bulunan toplam 5 sözcüğün kök hecesinde /è/ ünlüsü bulunurken **Tablo 3**'teki 2 sözcükte ise /è/ ünlüsü, eklerde görülmektedir. Ahmed Vefik Paşa, bu sözcüklerin 6'sında /è/ ünlüsünü *elif + ye* harfleriyle gösterirken; *gelmemek* sözcüğünde ise yalnızca *elif* harfini kullanmıştır. Türkçenin tarihsel dönemlerine ait metinlerde /è/ sesi için genellikle /ı/ ve /i/ seslerini karşılayan harflerin kullanıldığı düşünülürse Ahmed Vefik Paşa'nın /è/ ünlüsü için tek başına *elif* harfini kullanması bir çelişki olarak kabul edilebilir.

Lehce-i Osmânî'nin her iki baskısında Ahmed Vefik Paşa'nın, ünlü sayısını 9 olarak kabul ettiği ve /è/ ünlüsü için birer bölüm ayırdığı görülmektedir. Bu bölümlerin başlığı iki baskıda da "Elif maa Yâ-yi Mechûle" olarak belirlenmiştir. Söz konusu bölümlerde bulunan madde başları ve iç maddeler incelenmiş; üç ayrı tablo (**Tablo 4-6**) oluşturulmuştur. Lehce-i Osmânî'nin ilk baskısında /è/ ünlüsü ile başlayan sözcüklerin sayısı 12'dir; ikinci baskıya ise *enemek* (ملك ايته) *fm.* 'enemek, iğdiş etmek' sözcüğü eklenerek madde başı sayısı 13 yapılmıştır. Aynı nitelikteki iç maddelerin sayısı ise ilk baskıda 43; ikincisinde ise 53'tür. Madde sayılarındaki artıştan yola çıkılarak Lehce-i Osmânî'nin ikinci baskısının daha gelişmiş olduğu söylenebilir.

Kapalı /e/ ünlüsü için ayrılan bölümlerde kullanılan başlık "Elif ve meçhul ye" anlamına gelmektedir. Bu ifadeden, Ahmed Vefik Paşa'nın /è/'nin imlâsı için *elif + ye* harflerini tercih edeceği sonucu çıkarılabilir. Ancak ikinci baskının ön sözünde verilen *gelmemek* örnek sözcüğünde olduğu gibi **Tablo 4**'te *edik, eni konu ve ênhân/ênhên*; **Tablo 5**'te *eren, erenler, ergen, ergenlik, ır, ıraklık, ıraklaştırmak, ıraklaşmak, elti, eniş, enişte, enik ve eniklemek*; **Tablo 6**'da ise *ertuğrul* sözcüğünde de /è/ sesi için *elif* harfi kullanılmıştır. Bu durum, Ahmed Vefik Paşa'nın /è/'nin imlâsı konusunda açık davranmadığı ve çelişkiye düştüğünü göstermektedir. Ayrıca *ır, ıraklık, ıraklaştırmak, ıraklaşmak* sözcüklerinin /è/ ile başladığının söylenmesi, Ahmed Vefik Paşa'nın bu konudaki bilgilerinden şüphe ettirmektedir.

Ahmed Vefik Paşa'nın /è/ bulundurduğunu söylediği toplam 67 sözcük, Türkçenin tarihsel dönemlerinde /è/ ünlüsü üzerine yapılan çalışmalarda indekslerde karşılaştırılmıştır. Bu sözcüklerden 47'sinin /è/ye sahip olduğu görülmüştür. Kalan 20 sözcükten 14'ü şüpheli iken 6'sı ise tartışmalıdır. Doğru kabul edilen 47 sözcüğün büyük bir kısmı *êt-* eyleminden türetilen ve **Tablo 5**'te yer alan *ettirmek, edişmek, edilmek, edinmek, éde görmek, edivermek* gibi türetilmiş biçimler olduğu için bu sayı fazla görünmektedir. Kök hecesinde /è/ olduğu bilinen sözcüklerden türetilmiş bu gibi iç maddeler ayrı tutulduğunda şüpheli ve tartışmalı sözcüklerin sayısının daha fazla olduğu görülmüştür. Bu sonuca rağmen Ahmed Vefik Paşa'nın, XIX. yüzyılda /è/ ünlüsünü tanıtmaya çalışması ve bu ses için özel bir işaret belirlenmesini önermesi övgüye lâyıktır.

KAYNAKLAR

Ahmed Vefik Paşa (1293). *Lehce-i Osmânî*. İstanbul: Tabhâne-i Âmire.

Ahmed Vefik Paşa (1308). *Lehce-i Osmânî* (2. bs.). İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

Akün, Ö. F. (1989). Ahmed Vefik Paşa. *İslam Ansiklopedisi* (c. 2, s.143-157). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Akün, Ö. F. (2003). Lehce-i Osmânî. *İslam Ansiklopedisi* (c. 27, s.127-128). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Arat, R. R. (1951). *Atabetü'l-Hakâyık*. İstanbul: Ateş Basımevi.

Atalay, B. (1986). *Divanü Lugati't-Türk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çeri, B. (1997). *Ahmed Vefik Paşa Devir - Şahsiyet - Eser*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Demir, N., Yılmaz, E. (2014). *Türkçe Ses Bilgisi* (4. bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yay.
- Duman, M. (1999). Klâsik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair. *İlmî Araştırmalar*, 7, 65-104.
- Eckmann, J. (2011). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (O. F. Sertkaya, Haz.) (3. bs.). Ankara: TDK.
- Erdem, M., Gül, M. (2006). Kapalı e (è) Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi – Anadolu Ağzları İlişkisi. *Karadeniz Araştırmaları*, 11, 111-148.
- Gabain, A.V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (M. Akalın, Çev.), (5. bs.). Ankara: TDK.
- Gözütok, A. (1997). Türkiye Türkçesinin İlk Sözlüğü Lehce-i Osmânî. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 29-37.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kocaoğlu, T. (2003). Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é / i Meselesi. *Türk Kültürü*, 483-484, 266-281.
- Korkmaz, Z. (1987). Ahmet Vefik Paşa (3 Haziran 1823 - 2 Nisan 1891). *Türk Dili*, 53 (422), 77-98.
- Levend, A. S. (2010). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (4. bs.). Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Tansel, F. A. (1964). Ahmed Vefik Paşa. *Belleten Dergisi*, 28 (109), 117-139.
- Yavuzarslan, P. (2004). Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44 (2), 185-202.
- Yavuzarslan, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiydem Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (1991). Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 151-165.